SELÇUKTÜRKİYAT
Nisan / April 2021; (51): 29-50
e-ISSN 2458-9071

DÜNYA VE OSMANLI KAMUOYUNDA 1911 TÜRKİSTAN DEPREMİ

1911 TURKESTAN EARTHQUAKE IN WORLD AND OTTOMAN PUBLIC OPINION

Zafer ATAR*
Hüseyin YILMAZ**

Öz

3 Ocak 1911'de Türkistan'da meydana gelen deprem tarihi kayıtlara göre bölgede yaşanan en şiddetli depremlerden birisidir. 8,2 büyüklüğündeki deprem bölgede büyük hasara neden oldu. Onlarca yerleşim yeri depremden etkilenirken birçok bina ya yıkıldı ya da depremden hasar gördü. Deprem onlarca insanın hayatına mal olurken arkasında da binlerce de yaralı bıraktı. Depremin bölgede bıraktığı bu etki hem dünya basınında hem de Osmanlı basınında kendisine yer buldu. Dünya basınından elde edilen bilgiler dâhilinde ilk başta Osmanlı kamuoyuna bilgi veren gazete ve dergiler için mesele kısa süre sonrasında haber değerini kaybetti. Buna karşılık Sırat-ı Müstakim Mecmuası depreme dair haberleri sürekli sütunlarına taşımakta ve Osmanlı kamuoyunu meseleye karşı duyarlı olmaya davet ederek depremzedeler için kendi imkânları ile bir yardım kampanyası başlattı. Diğer taraftan depremzedeler için Bab-ı Meşihat'te bir İane Komisyonu kurulmuş ve devlet eli ile de bir yardım kampanyası başlatılarak bölgenin gerekli ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler
1911, Türkistan, Deprem, Yardım Kampanyası, Osmanlı Kamuoyu

Keywords
1911, Turkestan, Earthquake, Relief Campaign, Ottoman Public Opinion

Abstract

The earthquake that occurred in Turkistan on 3 January 1911 was one of the most severe earthquakes in the region according to historical records. The 8.2-magnitude earthquake caused extensive damage in the region. Dozens of settlements were affected by the earthquake, while many buildings were either destroyed or damaged by the earthquake. The earthquake cost dozens of lives and left thousands injured. This affect left by the earthquake in the region appeared in both the World Press and the Ottoman press. The issue soon lost its news value for newspapers and magazines that initially provided information to the Ottoman public in the context of information obtained from the World Press. On the other hand, Journal of Sırat-ı Müstakim published the news about the earthquake in its columns constantly and invited the Ottoman public to be sensitive to the issue and started a relief campaign for the earthquake victims with its own means. On the other hand, an Aid Commission was established in Bab-ı Meşihat for the earthquake victims and a relief campaign was started with the help of the government to meet the necessary needs of the region.

**Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.*
zafer.atar@cbu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7559-7305

***Arş. Gör. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*
huseyin.yilmaz@cbu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3655-6919
Manisa / TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: *05/07/2020*
Kabul Tarihi: *09/03/2021*

Ey kardeşler! Zelzeleden alt-üst olan, yıkılan
Bu yer bizim -bu ihtiyâr- ilk yurdumuz, Türkistan[1]

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile Türkistan arasındaki ilişkiler uzun ve köklü bir geçmişe sahiptir. Bu ilişkilerin temelinde özellikle Şii Safevi Devleti'ne karşı ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmek yer almaktadır. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkistan hanlıkları Safevi Devleti'ne karşı bir sefer hazırlığına giriştiklerinde birbirlerinden destek arayışı içerisinde olmuşlardır[2]. Safevi Devleti'ne karşı bu iş birliği, ilerleyen süreçte kuzeyden gelen "küffar Moskov" için de devreye sokulmaya çalışılmıştır. Fakat coğrafi uzaklık, ulaşım, iletişimde yaşanan sorunlar ve taraflar arasında tam anlamı ile bir uyumun olmaması, kurulmak istenen ittifaklardan her zaman istenilenin elde edilememesine neden olmuştur. Türkistan hanlıkları açısından Rusya'nın bölgeye doğru yayılışını durdurmak, Osmanlılar açısından da Rusya'ya karşı doğuda da bir cephe açma amacı ile girişilen bu çabalardan istenilenin elde edilememesi, hatta Rusya'nın Türkistan'a doğru ilerlemesi için bu faaliyetleri bahane olarak kullanması nedeniyle Yakınçağa gelindiğinde bu ittifak girişimlerinden bölgenin daha fazla zarar göreceği fikri dile getirilmeye başlanmıştır[3]. Fakat devletin diplomasi ve savaş sahalarında Rusya karşısında giderek daha da güçsüz duruma düşmesi Rusya Müslümanlarının Osmanlı siyasî mahfillerinde daha fazla dillendirilmesine neden olmuştur.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin bölge ile ilişkilerini ele aldığımızda, temasların dinî, kültürel ve askerî nitelikte olduğu yönünde genel bir değerlendirme yapılabilir. Osmanlı sultanı bölgede özellikle halifelik sıfatının tanınması ve bölgeden yapılan hac seyahatinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi amacı ile hanlıklar arasındaki sorunların gidermeye çalışırken[4], Türkistan hanlıkları da

---

1 İzzet Ulvi Bey tarafından 1911 Türkistan depremi için yazılan İlk Yurt adlı şiirden, ("İlk Yurt", SM, cilt:6, s. 11).

2 Maveraünnehir ve Horasan bölgeleri İran ve Türkistan hanlıkları arasında en önemli rekabet alanlarından birisiydi. Bu nedenle bölgeler üzerinde hakimiyet kurma çabaları çoğu zaman hanlıklar ve Safevi Devleti arasında savaşlara neden olmuştu. (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Macit, 2016, s. 77-131). Özellikle Özbekler bu mücadelede Osmanlı Devleti'ni de dâhil etmeye çabalarken, Osmanlı Devleti de bilhassa doğu seferlerinde bu rekabetten yararlanmaya çalışmaktaydı. (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Karadağ Çınar, 2011; Kılıç, 1999, s. 523-534).

3 Mehmet Saray, Rusya'ya karşı kurulmak istenilen ittifaklar çabalarının özellikle 1787-92 Savaşı sırasında ve sonrasında başarısızlığa uğraması nedeni ile bir daha niyet edilmediğini belirtmektedir. Özellikle Osmanlı'nın Yaş Antlaşması müzakerelerinde Türkistan hanlıklarına verdiği sözleri yerine getirememesi ve Osmanlı-Türkistan hanlıkları arasındaki ittifak girişimlerinin Rusya'nın bölgeye saldırması için bir bahane nedeni olarak kullanması nedeniyle ilerleyen süreçte tarafların yeni bir ittifak arayışı içinde olmadığını belirtmektedir (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Saray, 2017, s. 1-32). Osmanlı Devleti'nin

4 Osmanlı sultanının halifelik sıfatını kullanması ve bölgeden yapılacak hac ziyaretinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlama çabası sadece Yakınçağa gelindiğinde görülen bir faaliyeti değildir. Bölge ile ilk ilişkilerden son zamanlara kadar bu ziyaretin güvenli bir şekilde sağlanması için çaba harcanmıştır. Fakat Yakınçağa gelirken bölge iktidarları ile savaş alanlarında yapılan ittifak çabalarının son bulması veya ortak cephe açma girişimlerinden istenilen başarının sağlanamaması hac

aralarındaki sorunları çözmek ve özellikle aralarındaki liderlik tartışmalarına Osmanlı Devleti'ni de dâhil etmeye uğraşmaktaydılar. Osmanlı sultanı tarafından kendilerinin han olduğunun kabul edilmesinin, giriştikleri liderlik mücadelesinde ellerini güçlendireceğini düşünen hanlar, Osmanlı sultanından han olduklarına dair birer ferman elde etmeye çalışmaktaydılar[5].

XIX. yüzyılda ve özellikle yüzyılın ikinci yarısında Türkistan hanlıkları ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin ivme kazandığı görülmektedir[6]. Taraflar arasındaki ilişkinin gelişiminde özellikle kültürel milliyetçilik kapsamında Türk tarihi ve kültürüne dair yapılan yerli ve yabancı çalışmaların etkisi söz konudur. Bu bağlamda İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura gibi Rusya Müslümanlarının İstanbul'da giderek artan sayıları ve etkisi, hem Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün gelişimine neden olmakta hem de Osmanlı Devleti'nin Türkistan'a olan ilgisini arttırmaktaydı. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarı ele almasından sonra hem kültürel hem de siyasal alanlarda ilişkilerin giderek arttırılmaya çalışıldığı görülmektedir[7].

Çalışmamızın konusu olan 1911 Türkistan Depremi de bölgeye olan ilginin arttığı bu dönemde meydana gelmiştir. 1911 Türkistan Depremi'nin Osman Devleti'nde yansımaları daha önce iki çalışmada kısmi olarak ele alınmıştır. Bunlardan birincisi Muharrem Dayanç'ın *Balıkesir ile Türkistan'da Deprem ve Tevfik Fikret'e Sitem* başlıklı çalışmasıdır (2007, s. 123-140). Dayanç çalışmasında, 1898 yılında Balıkesir'de meydana gelen deprem ile bu depremin İstanbul ve Osmanlı basınındaki yansımalarını ve Tevfik Fikret'in depreme dair kaleme aldığı *Verin Zavallılara* şiirini ele almaktadır. Ardından Türkistan depremini ele alan Dayanç, bu konuda kendisinin de belirttiği gibi "öncelikle, Türkistan'daki depremin Sırat-ı Müstakim'e yansıması ve bunun yanında,

---

meselesini daha da ön plana çıkartmıştır. Ayrıca bu ziyaretin gerçekleşmesinde yeni sorunların çıkmasına paralel olarak Osmanlı sultanlarının halifelik sıfatını giderek daha çok kullanmaya başlaması bu meselenin önceye göre daha ehemmiyetli bir konuma gelmesine neden olmuştur (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Budak, 1987, s. 25-36).

5 Türkistan hanlıklarının bu mücadeleleri uzun süre devam etmiş ve hanlıklar aralarındaki liderlik mücadelelerine Osmanlı Devleti'ni taraf yapmak için çaba harcamışlardır (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Saray, 2017, s. 33-115).

6 (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005); Mehmet Saray özellikle yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Türkistan siyasetinde daha fazla etkin olmaya başladığını vurgulamaktadır. Saray'a göre bunun nedeni bölgenin giderek büyük güçler arasında bir rekabet merkezi haline gelmesi, büyük güçlerin ve özellikle İngiltere'nin bu rekabete Osmanlı Devleti'ni de dâhil etme çabalarıydı (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Saray, 2017, s. 116-117); diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu silah teknolojisi hem erken dönemde hem de Yakınçağ'da hanlıkların sahip olduğundan daha ilerideydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti aynı zamanda bölge iktidarları açısından bir paradigma ordusu konumunda olmuş ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nden askeri teknoloji transferi sağlanmaya çalışılmıştır (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Alpargu, 2008, s. 36-46).

7 Türk tarihi ve kültürüne yönelik ilginin artması konusunda (bk. Hanioğlu 2012:551-554); diğer taraftan Türklerin ve akraba milletlerin tarihi anavatanı anlamına gelen Turan ve bunun siyasi yorumu Turancılık ve Türkleri bir çatı altında toplamak ideolojisine sahip Pantürkizm'in siyasal alanda etkinliğini arttırması da bölgeye olan ilişkinin artmasının diğer nedenleriydi. (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Sarınay, 2012, s. 407-408; Kutlu, 2007, s. 68) ve (Pantürkizm konusunda bk. Landau 1995: birinci ve ikinci bölümler).

devrin önde gelen şairlerinden Tevfik Fikret'in bu konuya ilgisiz kalmasının tenkit edilmesi bahsi üzerinde" durmaktadır (2007, s. 123-140). Özellikle Kırım Talebe Cemiyeti öncülüğünde düzenlenen ve Yusuf Akçura'nın *Asya'yı Vusta Felâketzedeganı Menfaatine* adı altında Rumi 1 Şubat 1326[8] tarihinde Dileklerarası Şark Tiyatrosu'nda verdiği konferans ve Akçura tarafından hem Osmanlı kamuoyuna hem de başta Tevfik Fikret olmak üzere Türkistan depremine duyarsız kalan Osmanlı aydınlarına karşı yaptığı eleştiriler üzerinde durmaktadır (2007, s. 132-137).

Söz konusu deprem ve depremin Osmanlı dünyasındaki etkileri konusunda yapılan başka bir çalışma da Mehmet Erol tarafından *Bir Sözlü Tarih Metni Olarak Kıssa-i Zelzele ve Konusunun Anadolu Basınına Yansıması* başlıklı makaledir (2018, s. 25-38). Erol, öncelikle Türkistan depremi sonrasında Moldo (Molla) Kılıç tarafından kaleme alınan *Kıssa-i Zelzele* adlı eserin değerlendirmesini yapmaktadır. Daha sonra da Sırat-ı Müstakim (SM) dergisinde yer alan Türkistan depremi ile ilgili haberlere ve bölgeye yapılan yardımlar üzerine bir değerlendirme yapmakta ve daha çok depremin Anadolu edebiyatına yansımasını değerlendirmektedir. Dolayısıyla burada bahsini ettiğimiz çalışmaların daha çok, 1911 Türkistan depreminin Türk edebiyatı üzerindeki tesirleri hakkında okuyucuyu aydınlattıkları görülmektedir. Bu yönüyle 1911 Türkistan depremi ve deprem sonrası Osmanlı kamuoyunun meseleye yaklaşımı üzerine akademik bir çalışma yapılmadığını ifade edebiliriz. Bu noktadan hareketle, 1911 Türkistan depreminin hem dünya hem Osmanlı kamuoyuna ne şekilde yansıdığı, basın – yayın organları ile Osmanlı aydınlarının meseleye yaklaşımı, gerçekleştirilen yardım kampanyaları ve neticeleri çalışmamızda cevabını arayacağımız başlıca hususlardır. Diğer taraftan çalışmamızda üzerinde kısaca duracağımız bir diğer husus ise, 1911 Türkistan depreminden 2 yıl önce, 1909 yılında İtalya'nın Messina şehrinde meydana gelen depremin Osmanlı kamuoyuna yansıması olacaktır. Zira Osmanlı kamuoyunun Messina depremine yaklaşımı ile 1911 yılındaki Türkistan depremine yaklaşımı arasında bariz farklılıklar bulunmaktadır.

Osmanlı kamuoyunun Messina depremine yaklaşımı:

28 Aralık 1909 günü İtalya'nın Messina şehrinde gerçekleşen deprem, 1755 Lizbon depreminden sonra Modern Avrupa'nın gördüğü en büyük depremlerden biridir. Saat 5:21'de Richter ölçeğine göre 7.5 büyüklüğündeki şiddetli deprem sonrasında yaşanan tsunami ve yangın 100,000'den fazla insanı felaketzede durumuna düşürmüştür. Messina ve Reggio Calabria şehirlerinde büyük hasara yol açan deprem, Güney İtalya'nın birçok yerleşim yerinin de hasar görmesine sebebiyet vermiştir (Presto, 2011, p. 570).

Avrupa'da meydana gelen bu olay, Osmanlı kamuoyu tarafından da dikkatle takip edilmiştir. Zira bu depremden yaklaşık on dört yıl önce meydana gelen 10 Temmuz 1894 büyük İstanbul depreminin acıları Osmanlı vatandaşlarının hafızalarında hâlâ tazeydi ve deprem sonrasında Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne gönderilen yardımlar henüz unutulmamıştı[9]. Diğer taraftan başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin

[8] Konferans miladi takvime göre 14 Şubat 1911 tarihinde gerçekleşmiştir

[9] Depremin ortaya çıkardığı kötü sonuçlardan dolayı memleket dâhilinden gelen bağışların yeterli olmayacağının anlaşılması üzerine, dış ülkelerden de yardım kabul edilmesine karar verildi. Bunun

birçok şehrinde İtalyanlar yaşamaktaydı. İtalya pasaportunun oluşturduğu cazibe ve kapitülasyonlar sonrasında birçok Osmanlı vatandaşının İtalya'nın himayesine geçmesi de bu nüfusu arttırmaktaydı.

İstanbul'da 1863 yılında kurulan İtalyan Amele Yardımlaşma Cemiyeti, İstanbul'da bulunan İtalyan toplumunun en önemli kurumu durumundaydı. Deprem sonrasında cemiyet, genel kurulunun 3 Ocak 1909 tarihli toplantısında cemiyet bayrağının 15 gün boyunca yarıya indirilmesi, büyük felaketten dolayı cemiyetin duyduğu derin üzüntüyü bildirmek ve başsağlığı dileklerini iletmek amacıyla başbakana bir telgraf gönderilmesi, Sosyal Kasa'dan 1000 frank yardım yapılması ve bir yardım kampanyası başlatılması kararını almıştı. Fakat bu yardım kampanyasından daha önce felaketzedeler için yardım yapılmaya başlanmıştı. Depremden iki gün sonra Osmanlı sultanı bir taziye telgrafı ve 1000 Türk lirası göndererek yardım kampanyasına bizzat katılmıştı. Bundan iki gün sonra da İstanbul'daki işçiler tatilleri cuma gününde de çalışma talebinde bulunarak, o günkü ücretlerini depremzedelere gönderme suretiyle yardım kampanyasına katılmak istemişlerdir. İstanbul'da Türkçe ve yabancı dillerde yayın yapan Tanin, Kalem, Sabah, Musavver Muhit, Le Moniteur Oriental, Journal d'Orient gibi süreli yayınların da kampanyaya katılmaları ve teşvikleri Osmanlı vatandaşlarının ilgisini daha da arttırmıştır. Ayrıca 7 Ocak 1909 tarihli Bakanlar Kurulu'nda da mesele gündeme getirilerek depremzedeler için yardım kampanyası başlatma kararı alınmıştır. Amaç, 200,000 frank toplamaktı. Bu miktara ulaşılmaması durumunda eksik kalan tutar hükümet tarafından karşılanacaktı. Ancak her şeyden önce bu tutar, Osmanlı Bankası tarafından peşinen gönderilecekti. Diğer taraftan Kızılay, İtalyan Kızılhaçı'na 10,000 frank yardım göndermiş, İttihat ve Terakki üyeleri İtalyan Büyükelçiliğine giderek başsağlığı dilemişler, felakete uğrayanlar için 50 lira bağışta bulunmuşlardı.

Mesele 10 Ocak'ta Osmanlı meclisinin de gündemine gelmiştir. Yapılabilecek yardımların tartışıldığı oturumlarda, devletin gönderilmesi gereken sıhhi yapılara ve personele sahip olmadığı, bu durumda yapılabilecek en iyi şeyin para göndermek olduğu yönünde bir karar çıkmış ve felaketzedelere 200,000 frank gönderilmesi oybirliği ile kabul edilmiştir[10]. Devlet kurumlarının yanı sıra birçok müessesede meselenin duyurulması ve yardım kampanyasına olan desteğin arttırılması için çeşitli etkinlikler düzenlenmekteydi. Bazı kurumlar özel tiyatro gösterileri, konferanslar, sirk

---

üzerine, Avrupa ve Amerika'da bulunan Osmanlı Devleti'nin elçi ve konsolosları, önce görev yaptıkları bölgelerde, depremin doğurduğu zararlar ve olumsuz sonuçlar hakkında bilgilendirme ve kamuoyu oluşturmaya çalıştılar. Bu faaliyetlerden sonra dış yardımlar artarak devam etti. En fazla yardım Amerika ve Fransa'dan geldi. Fransa'dan yaklaşık 34,900 dolar, Amerika'dan da 9600 dolar yardım komisyonuna ulaştı (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Ürekli vd., 2018, s. XXVII ve Özger, 2019, s. 342-343).

10 Yardım kampanyasına devlet kurumlarında çalışan Osmanlı memurlarının da iştiraki sağlanamaya çalışılmaktaydı. Bu kapsamda bakanlar kurulunun kararı Adliye, Maliye, Meşihat, Ticaret Nafia, Harbiye, Rüsumat, Mülkiye Tekaüd Sandığı, Divan-ı Muhasebat, Hicaz Demiryolu, Sıhhiye, Defter-i Hakani, Hariciye, Maarif, Evkaf, Harbiye, Divan-ı Muhasebat, Tophane, Dahiliye'ye yazılan tezkireler ile memurin konu hakkında bilgilendiriliyor ve sonrasında da toplanan miktarın Dahiliye Nezareti'ne gönderilmesi isteniyordu. COA, Babıali Evrak Odası-3564-267237-1,2,3,4,5,6,7; COA, Babıali Evrak Odası-3467-260022-1,2

gösterileri düzenlerken yayın kuruluşları kampanya için özel sayılar çıkarmaktaydı. Yardım kampanyaları sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış Edirne, Selanik, Makedonya, Yozgat, Mudanya, Kayseri[11] gibi şehirlerden Müslüman, Ermeni, Yahudi, Yunan, Romen gibi farklı dil, din, ırktan gelen Osmanlı vatandaşları da depremzedelere yardım elini uzatmıştır. Grassi'nin cümlesiyle "insani girişimin doğal içtenliği hakkında hiçbir şekilde kuşku yaratmadan Osmanlı *Kostantiniyyesi*'nin 'çoklu topluluğu' elbette ki teşvike ve arttırmaya dayalı olarak hareket ediyordu, başka bir deyişle hiçbir topluluk İtalyan topluluğunun gözünde daha az cömert ve daha az dayanışma içerisinde olarak görünmek istemiyor" ve bu nedenle de adeta bir yardım yarışına girişmiştiler (Grassi, 2014, s. 63-79).

Bu bilgiler göstermektedir ki, Messina depreminin hemen sonrasında Osmanlı kamuoyu tüm katmanlarıyla birlikte adeta yardım hususunda birbirleriyle yarışmışlardır. Aşağıda ise 1911 Türkistan depremi ve deprem sonrası Osmanlı kamuoyunun meseleye yaklaşımı ele alınmaktadır.

1911 Türkistan depremi:

1911 Türkistan depreminin ne zaman gerçekleştiği konusunda dönem kaynakları farklı bilgiler içerse de modern araştırmalar depremin 3 Ocak 1911 tarihinde gerçekleştiğini göstermektedir. Chon-Kemin-Chilik fay hattında gerçekleşen 8.2 büyüklüğündeki depremin merkez üssü Kırgızistan'ın Çüy iline bağlı Çon Kemin (Büyük Kemin) ilçesi olarak açıklamıştır (Kulikova vd. 2001, p. 1583-1592). Sabaha karşı 04:26 sularında meydana gelen ("Report: Earthquake Science and Hazard in Central Asia", 2016, p. 147-160) deprem büyük bir alanda etkili olmuş ve XX. yüzyılın en büyük depremlerinden biri olarak tarihe geçmiştir[12]. Deprem Türkistan coğrafyasında büyük yıkımlara sebep olmuştur[13].

Dünya basınında 1911 Türkistan depremi:

Deprem ve depremin bölgede meydana getirdiği felaketler yabancı basına da yansımıştır. Bu kapsamda 5 Ocak 1911'de Irish Independent gazetesinde yer alan "Recording Earthquakes" başlıklı haberde İrlanda'da bulunan Mungret College gözlemcilerine dayandırılan bilgilere yer verilmiştir. Buna göre deprem salıyı çarşambaya bağlayan gece Rusya'nın Türkistan bölgesinde gerçekleşmişti. Deprem, 3500 mil (5.632,704 kilometre) uzakta gerçekleşmesine rağmen sismik sarsıntılar Mungret'de de hissedilmiştir. Depremin şiddetinin büyük olduğunu belirten gazete,

---

11 COA, Dahiliye Mektubi-2771-49-1

12 3 Ocak 1811 tarihinde meydana gelen deprem 1475'den 1990'a kadar Isik Gölü Havzası ve çevresinde gerçekleşip araştırmalara konu olan yaklaşık 14 büyük depremin içerisinde 11 Temmuz 1889 tarihinde 8.3 büyüklüğünde gerçekleşen depremden sonra en büyük depremdir (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Abdrakhmatov vd. 2002, p. 149).

13 Modern araştırmalar deprem sonucunda 452 kişinin hayatını kaybettiğini, 740 insanın yaralandığını, 600'den fazla evin ve 3.000'den fazla ahır, depo gibi meskenlerin de yıkıldığını bilgisini aktarmaktadır. Bununla birlikte deprem sonucunda 300 kadar ev de ağır hasar almıştı. Deprem sonucunda bir metre genişliğe ve 5 metre derinliğe ulaşan yarıklar oluşmuştu (Bu konuda daha fazla bilgi için bk. *Report: Earthquake Science and Hazard in Central Asia, Conference Summary*, 2016, p. 11; Abdrakhmatov vd. 2002, p. 147-160).

verdiği zararlar konusunda kendilerine herhangi bir bilgi ulaşmadığını belirtmiştir ("Recording Earthquakes" 5 Ocak 1911, *Irish Independent*,", p. 5).

Exeter and Plymouth Gazette'de aynı gün yer alan haberler daha ayrıntılıdır. "Gigantic Movements Recorded" başlığı altında verilen haberlerde öncelikle Reuter'den alınan haberleri sütunlarına taşımaktaydılar. Taşkent'ten, 4 Ocak'ta Reuter'e gelen bilgide, depremin saat dört sularında hissedildiği bildirilmekteydi. Habere göre Vyernyi'de (Almatı) bulunan birçok bina harap olmuş Jarkent (Yarkent) ile iletişim ise kesilmişti. Aynı gün Kopal'da saat 4.23'de şiddetli bir deprem hissedilmiş ve yer kabuğunda çatlaklar meydana gelmişti. Aynı anda Aulie-Ata'da da (Taraz-Talas) batıdan doğuya doğru sismik hareketler yaşanmıştı. Aynı tarihte Vyernyi'den (Almatı) gelen başka bir bilgiye göre, o gün şehirde beş dakika süren bir depremin meydana geldiği bilgisi aktarılmaktaydı. Deprem ile şehirde bulunan taş binalar yarı yıkılmış hale geldiği belirtilirken, depremzedelerin sayısı hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktaydı. Haberin devamında, artçı sarsıntıların devam ettiği bilgisi aktarılırken, insanların evlerine giremedikleri, dolayısıyla da soğuk hava koşullarına maruz kaldıklarından bahsedilmektedir. Isınma olanağı bulunmaması ve havanın eksi on derece olduğunu aktaran haber kaynağına göre bu durumdan zarar görenlerin sayısı giderek artmaktaydı. Aynı tarihte Roma'dan Reuter'e ulaşan başka bir bilgiye göre, Floransa ve Foggia'da uzak bir mesafede gerçekleşen şiddetli bir deprem hissedilmişti ("Gigantic Movements Recorded", 5 Ocak 1911 *Exeter and Plymouth Gazette*, p. 6).

Exeter and Plymouth Gazette'nin kendi edindiği bilgilere göre ise West Bromwich'de salı akşamı devasa (gigantic) bir deprem hissedilmişti. Saat 11.35'te başlayan ilk sarsıntıların şiddeti gece yarısına doğru artmıştı ve sarsıntılar 3.56'ya kadar devam etmişti. Gazeteye bu bilgileri aktaran J. J. Shaw depremin tam olarak nerede gerçekleştiği konusunda bir şey söyleyemese de doğuda ve muhtemelen Himalayalar veya Batı Hindistan'da gerçekleşmiş olabileceği bilgisini aktarmıştı ("Gıgantic Movements Recorded", 5 Ocak 1911, *Exeter and Plymouth Gazette*, p. 6).

Deprem Amerikan basınına da yansımıştı. The Daily Gate City 4 Ocak 1911 tarihli haberinde Taşkent'den aldığı bilgilere dayanarak, o gece tüm Orta Asya'da hissedilen şiddetli bir deprem yaşandığını, Vyernyi ve Türkistan'da yaşanan depremin beş dakika devam ettiği bilgisini verirken birçok evin harap olduğu ve bir sürü insanın yaşamını yitirdiğini belirtmekteydi. Ayrıca 25 bin nüfuslu Vyernyi'de ki zararın da büyük olduğu belirtilenler arasındaydı ("It Is Located", 4 Ocak 1911, *The Daily Gate City*, p. 1). The Black Hills Union and Western Stock Review'de 6 Ocak 1911'de çıkan habere göre Orta Asya'da şiddetli deprem sarsıntılarının hissedildiği, 25 bin nüfuslu Vyernyi ve Türkistan'da sarsıntının beş dakika sürdüğü ve birçok evi yok ettiği bilgisi aktarılmaktaydı. Ayrıca yıkılan evlerden dolayı 2 milyon dolarlık bir zararın yaşandığını ve depremin kırsal bölgede birçok cana mal olduğu bilgisi okuyucularla paylaşılmaktaydı (*The Black Hills Union and Western Stock Review*, 6 Ocak 1911, p. 4). 9 Ocak 1911 tarihinde ise The Waxahachie Daily Light Gazetesi de öncekilerle aynı bilgiyi paylaşırken yaşanan depremin bugüne kadar yaşananların en büyüğü olduğunu, birçok binanın harabeye döndüğünü ve Orta Asya'nın genelinde birçok can

aldığı belirtiliyordu ("Earthquakes Recur in Asia", 9 Ocak 1911, *The Waxahachie Daily Light Gazetesi*, p. 1). Deprem The New York Times Gazetesinde de kendisine yer edinmişti. Benzer içeriklere sahip olan haberler gazetenin 5-6-9 Ocak 1911 tarihlerinde okuyucular ile paylaşmaktaydı ("Earthquake in Asia, Hundreds Killed", 5 Ocak 1911, *TNYT* p. 1; "Town Swalowed Up?" 6 Ocak 1911, *TNYT*, s. 1; "Landslides Killed Many" 9 Ocak 1911, *TNYT* p. 6).

Avustralya basınında da deprem haber konusu olmuştur. The Express and Telegraph 5 Ocak 1911 tarihinde Reuter'in Vyernyi'deki temsilcisine dayandırdığı haberinde, Türkistan'da meydana gelen deprem sonrası birçok ev yıkılmış ve insanlar bu yıkıkların altında kalmıştı. Habere göre harabelerden kırk ceset çıkarılmıştı ("Later News, Forty Bodies Recovered", 5 Ocak 1911, *The Express and Telegraph,* p. 1).

9 Ocak 1911 tarihli Daily Telegraph'ın St. Petersburg'dan elde ettiği bilgiye göre iki yüz kişi depremde hayatını kaybetmişti ve sarsıntılar devam etmekteydi ("The Shocks Continue", 9 Ocak 1911, *Daily Telegraph* p. 5). Daily Advertiser'in aynı tarihli haberinde ise öncelikle 8 Ocak'ta Londra'dan gelen bilgiler ışığında depremin verdiği zararı daha ayrıntılı ele alınmaktaydı. Buna göre deprem sonrası Vyernyi şehrinde bir metreye yakın genişlikte yarıkların ortaya çıktığı, bölgede zarar görmeyen bir tek evin bile bulunmadığı ve birçoğunun da yıkıldığı belirtiliyor, sağ kalan depremzedelerin harabelerin içinde kayıp akrabalarını aradıklarını okuyucularına aktarıyordu. Devamında, evsiz kalan 700 ailenin okul ve barakalarda kaldıkları ifade ediliyor, deprem korkusuyla insanların soğukta dışarıda geceledikleri belirtiliyordu. Bölgede birçok yeni çukur ve tepelik oluşmuştu. Birçok insan hala toprağın altındaydı. Bölgeyi Prevalsk'a bağlayan yolun zarar görmesi nedeniyle iletişim sağlamak zor hale gelmişti ("The Earthquake", 9 Ocak 1911, *Daily Advertiser*, p. 2). Gazete daha sonra iki yüz kişinin deprem nedeniyle hayatını kaybettiği ve artçı sarsıntıların hala devam ettiğini okuyucuları ile paylaşıyordu ("Turkistan Death-Roll", 9 Ocak 1911, *Daily Advertiser,* p. 2). Avustralya basınında Türkistan depremine dair daha birçok habere ulaşmak mümkündür[14]. Ancak bu haberleri incelediğimizde, gazete sütunlarında yer alan bilgilerin genellikle birbirlerinin tekrarı niteliğinde olduğunu ifade edebiliriz.

Osmanlı kamuoyunda 1911 Türkistan depremi:

Yurtdışındaki gazetelerden konu hakkında bilgi sahibi olan Osmanlı basınının, deprem hakkında Osmanlı kamuoyuna sınırlı ölçüde haberler aktardığını görmekteyiz.

[14] Neredeyse tüm yayın kuruluşlarının haber kaynaklarının aynı olması aynı zamanda haberlerin içeriklerinin de aynı olmasına neden olmuştur. Bu nedenle hepsine burada yer verilmemiştir. Bunlara birkaç örnek oluşturması için (bk. "Supposed Great Eartquake", 6 Ocak 1911, *Northern Star,* p. 3; "Turkistan Eartquake, Fifty Killed", 12 Ocak 1911, *The Express and Telegraph* p. 1; "Foreign", 14 Ocak 1911, *Weekly Times,* p. 32; "The Asiating Eartquake", 14 Ocak 1911, *Western Mail,* p. 38). Türkistan depremi sadece zikrettiğimiz bu ülke ve gazetelerdeki haberlerden ibaret değildi. Rusya'dan Meksika'ya kadar birçok ülke ve basın organlarında haberleştirilmişti. Bu gazetelerde de aktarılan bilgiler neredeyse diğerleri ile aynıydı. Konu hakkında tüm gazetelerin bilgi kaynağının aynı olması aktarılan bilgilerin de aynı olmasına neden olmuştu. İspanyol gazeteler için (bk. "Temblor de Tierra", 5 Ocak 1911, *El Correo Español*, p. 1; "Temblores de Tierra", 5 Ocak 1911, *El Mañana*, p. 8) İtalyan gazetesi için (bk. "l Luoghi Colpiti", 5 Ocak1911, *La Stampa,* p. 2); Yazarlar İspanya ve İtalya gazetelerinden kendilerini haberdar eden Kutlu Kayıran'a teşekkür etmektedir.

Özellikle depremzedelere yönelik bir yardım kampanyası başlatılarak bölgeye maddi yardım yapılmak istenmekteydi. Sırat-ı Müstakim dergisi aracılığıyla oluşturulmaya çalışılan bilinç neticesinde iki yardım kampanyasının başlatıldığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi Bab-ı Meşihat'te kurulan İane Komisyonuydu. İane Komisyonu devletin resmî kurumları aracılığı ile yurt içinde ve yurt dışında faaliyet gösteren devlet kurumları çalışanlarından yardım toplamayı amaçlamaktaydı. Diğeri ise Sırat-ı Müstakim mecmuası tarafından yürütülmekteydi ve bu kamuoyuna yönelik bir yardım kampanyasıydı.

Türkistan depreminin Osmanlı ve özellikle İstanbul kamuoyuna Sırat-ı Müstakim dergisi aracılığı ile duyurulduğunu söylemek yerinde olacaktır. Her ne kadar daha önce bazı gazetelerde konu hakkında küçük çaplı haberler çıkmış olsa da bu haberlerin diğer haberlerden bir farkı yoktu. Dünyada gerçekleşen diğer olayalar gibi anlatılmaktaydı. Fakat Sırat-ı Müstakim, gerçekleşen bu depreme farklı bir pencereden bakmaktaydı. Dergi ilk olarak 12 Ocak 1911 tarihli sayısında yayınladığı "Türkistan Hareket-i Arzı" başlığıyla konu hakkında ilk haberini yapmıştır. Günlük gazetelerin haberlerine atıf yapıldıktan sonra bu gazetelerin bir şeyi unuttukları hatırlatılarak "Hareket-i arziyyeye uğrayan yerlerin sükkânı ekseriyetle Müslüman kardeşlerimizdir" denilmekte, gazetelerin "kendi nefsimiz kaygısı başımızdan aşmış" olduğu için bölgeye bir yardım daveti yapılmadığı belirtilmekteydi. Nitekim daha önce İtalya'nın Messina kentinde meydana gelen depreme İstanbulluların yardım gönderdiğinden hareketle, şimdi daha büyük bir felaketle karşılaşan *Türkistan*'a yardım etmek için neden bir "Türk ve Osmanlı ceridesine henüz rast" gelinmediği sorgulanmaktaydı. Telgraflara dayandırılarak aktarılan habere göre "hareket-i arzın" merkezi Isık (Ilık) gölünün şark cihetindedir. "Hareket-i arz 10,000 kilometre murabbâı bir arâzî dâhilinde icrâ-yı te'sîr etmiştir. En çok hasâr-zede olan yerler Virni, Prezevalski ve Taşkend şehirleridir…" Fakat depremin tarihi hakkında bilgi verilmemiş sadece pek şiddetli olduğu vurgulanmıştır. Daha sonra 6 Ocak gece yarısına sekiz dakika kala başlayıp on iki dakika devam eden depremin "fevkalâde şiddetli" olduğu vurgulanmıştır. Depremin verdiği hasar tam olarak bilinmediği belirtilerek Virni'de 700 ailenin evsiz kaldığı, depremden korkarak evlerine giremeyip dışarıda kalan halkın da eksi 10 derecelik soğuktan perişan olduğu vurgulanmaktaydı. Prezevalski şehri büsbütün yeraltına gömülürken yerine bir göl ortaya çıkmıştı. Etrafta "büyük ve derin" çatlaklar oluşmuş ve bazı bölgelerin yükselip bazı bölgelerin çöktüğü gelen haberler arasındaydı. Depremin ortaya çıkardığı durumdan birçok insanın şuurunu kaybettiği belirtilirken "Türklerin en saf ve en mütedeyyin bir nesl-i azîmi" olan Kırgızların telef olduğu belirtilmekteydi. Dağlık köylerde yaşayanlar ise depremle birlikte yerlerini terk etmişler ve tamamen kaybolmuştu[15].

Sırat-ı Müstakim'in bir sonraki sayısında depremle ilgili herhangi bir haber yayınlanmamıştır. 26 Ocak 1911 tarihli sayısında ise "Türkistan'da Sefalet" başlığı ile konu ele alınmıştır. Haber, İstanbul'da Almanca yayın yapan Osmanischer Lloyd

[15] ("Türkistan Hareket-i Arzı", *SM*, cilt:5, adet:123, p. 296-297); bu çalışmada Sırat-ı Müstakim Mecmuasının (SM) Bağcılar Belediyesi tarafından günümüz harflerine aktarılan ve 2015 tarihinde yayımlanan eser kullanılmıştır.

gazetesine Petersburg'tan gönderilen bir mektubun tercümesi ile başlamaktaydı. Mektup, 1910 yılının "Rusya Müslümanları nezdinde sâl-i dehşet ü felâket diye" anılacağını belirttikten sonra o yılın felaket olarak hatırlanacağına dair olayları sıralamaktaydı. Son altı ayda bölgede önce veba dehşeti yaşanmış, daha sonra da Müslüman okulları kapatılmıştı. Akabinde de Orta Asya'da bulunan Müslümanların emlaki ellerinden alınmış, Buhara Emiri Abdülahad Han vefat etmişti. Şimdi ise bölgede bulunan binlerce Müslüman zelzele felaketi yüzünden aç ve açıkta kalmıştı. Bugüne kadar Rusya'da meydana gelmiş depremlerin en büyüğü olduğu söylenilen depremin, ortaya çıkardığı tahribatın derecesi henüz tam olarak ortaya konmamışsa da altı gün devam eden bu sarsıntıların, iki bin beş yüz kişinin ölümüne neden olduğu, on bin kişi hakkında ise bir malumata sahip olunmadığı, Müslümanların yegâne servetlerini oluşturan hayvanatın da büyük bir çoğunluğunun telef olduğu, ayrıca o esnada meydana gelen şiddetli soğukların, açlık ve fırtınanın da bahsi geçen hayvanatın telef miktarının artmasına neden olduğu belirtilmektedir. Depremin ortaya çıkardığı sonuçlardan dolayı daha önce zengin olanlar bile dilenmek zorunda kalırken, insanlar eksi 25-30 derecelerde çadırlarda kalıyorlardı. Kadınlar çocuklarını emziremediklerinden yüzlerce çocuk ölümü gerçekleşiyordu. Deprem sonrası yaşanan durumu bu şekilde betimleyen mektup, yaşanan bu duruma karşı bölgeye yardım yapılması gerektiğini belirtmekteydi. Rusya hükümetinin bölgeye yardım yapmak için mesai harcadığını belirten mektup, bu yardımların yetersiz olduğunu aktarmaktaydı. Yüz kadar köyün yeniden imar edilmesinin gerektiği ve felaketzedeler için binlerce hayvana ihtiyaç duyulduğundan hareketle Türkistan vilayetinin kasasında bunu karşılayacak miktarda paranın bulunmadığının da altı çizilmekteydi. Felaketin büyüklüğü tekrardan vurgulandıktan sonra, Rusya Müslümanlarının felaketzedeler için yardım toplamaya başladığı belirtilmekteydi. Yirmi üç sene önce Türkistan'da meydana gelen depreme, Rusya Müslümanlarının para bile göndermedikleri hatırlatılarak şimdi Rusya Müslümanları Reisi Bayezidof Efendi'ye her yerden birçok yardım gönderildiği mektupta vurgulanmaktaydı. Mektup, yaşanan bu olayların Rusya Müslümanları arasında yardımlaşmanın önceye göre ne kadar artığının dikkate değer olduğunu belirterek sonlanmaktaydı. Rusya Müslümanları arasındaki yardımlaşmanın vurgulandığı bu mektubun çevirisinin yer aldığı satırlardan sonra Sırat-ı Müstakim, depremin Yedisu Vilayeti, Evliya Ata şehir ve havalisini tamamen harap ettiğinden hareketle zelzelenin insanı dehşete düşürdüğünü belirtiyordu. Daha sonra bu dehşeti yaşayanların *"din kardeşimiz Müslümanlar ve Türkler olduğundan bizim için icra edeceği"* tesirin daha da müthiş olacağı belirtilmekteydi. Haberin devamında, iki yüz kadar köy ve kasabanın yalnız enkazının kaldığı, birçok yeri suların bastığı, parçalanan dağlardan kopan parçaların şehirlerin, köylerin üzerine yuvarlanarak felaketlere sebebiyet verdiği, Isık Gölü etrafındaki telgraf direklerinin 5-6 yüz metre kadar uzaklara fırladığı ve yarıkların binlerce insan ve hayvanın hayatını kaybetmesine neden olduğu belirtilmekteydi. Sırat-ı Müstakim bu anlatıdan sonra Rusya'daki yardım meselesini yeniden ele almaktaydı. Yardım için bir komisyon kurulduğu, imparatorun kendisinin elli bin ruble bağışta bulunup tüm Rusya'da yardım toplanmasını emrettiği ve tüm Rusya'da kadınlı erkekli herkesin Türkistan'ın

yarasını sarmak için gayret gösterdiği vurgulanmaktaydı ("Türkistan'da Sefalet", 26 Ocak 1911, *SM*, cilt: 5, adet: 125, s. 327).

Buraya kadar yazı iki ana tema üzerinde durmaktaydı: yaşanan felaketin büyüklüğü ve Rusya'nın bölgeye yardım yapmak için içinde bulunduğu gayret. Aslında Sırat-ı Müstakim bu iki temel konuyu ön plana çıkararak Osmanlı kamuoyunun dikkatini Türkistan depremine çekmeyi planlamaktaydı. Özellikle yazıda felaketzedelerin din kardeşi ve Türk olduğunun üstüne basılarak vurgulanması, yaratılmak istenen ilginin artmasını sağlamak içindi. Diğer taraftan Rusya'daki yardım çabaları Osmanlı kamuoyunun da bu çaba içine girmesi için gösterilen bir örnekti.

Osmanlı ıslahat yazarlarının Osmanlı sultanını harekete geçirmek için kullandıkları Deli/Büyük Petro örneğinde olduğu gibi, Sırat-ı Müstakim de Osmanlı kamuoyunu harekete geçirmek için Rusya kamuoyunu örnek olarak göstermekteydi. Rusya'da başta imparator ve devlet kurumları olmak üzere ve hatta Müslüman olmayan kimselerin bile bu yardım çabası içinde olması Osmanlı kamuoyu için bir örnek teşkili açısından birkaç defa vurgulanmıştı. Diğer taraftan daha önce Fransa'da ve İtalya'da meydana gelen depremler için Osmanlılar tarafından yardım toplandığından hareketle şimdi de felakete uğrayan Türklerin "kadim vatanı", din kardeşleri ve soydaşları için de yardım gayreti içinde bulunulması istenmekteydi. Devletin ve milletin içinde bulunduğu ekonomik durumun iyi olmadığının farkında olduğunu da belirten Sırat-ı Müstakim, bu nedenle deprem hakkında daha önceki sayısında haber yapmış olmasına rağmen bir yardım talebinde bulunmamıştı. Ancak kendilerine Beşiktaş'ta bulunan bir Müslüman mektebi muallimlerinden ismini vermedikleri "hamiyetli bir zât" tarafından gönderilen ve haberin sonunda da aslını yayınladıkları mektup sonucunda bir yardım kampanyası yapmaya karar vermişlerdi. Ayrıca daha sonra aşağıda bahsedilecek olan devletin de resmi bir iane komisyonu kurması bu yardım kampanyasının başlamasına neden olan bir diğer etken olarak da düşünülebilir. Sırat-ı Müstakim "Hamiyyet-i milliyyeleri bütün âlem-i İslâmca şöhret-şiâr olan Osmanlı Müslümanlarının bu musîbetzede kardeşlerine mümkün olduğu kadar yardım ve muâvenette bulunacaklarına hiç şüphemiz yoktur" diyerek yardım kampanyasını başlatmaktaydı. Ayrıca yapılmasını istedikleri yardımın bir insanlık meselesi olduğu da belirtiyordu ("Türkistan'da Sefalet", *SM*, cilt: 5, adet: 125, s. 327).

Sırat-ı Müstakim, yapılacak olan yardım kampanyalarının öncelikle halka duyurulması ve halkın yardıma teşvik edilmesi konusunda günlük gazetelerin büyük önem arz ettiğini belirterek gazetelerin "her biri ayrı ayrı iâne sütunları açarak" yardım toplayabileceğini belirtmekteydi. Kendileri ise o günden itibaren "bir defter açarak" yardım toplamaya başlayacaktı. Toplanacak meblağın korunması için Emniyet Sandığı ile görüşülmüştü ve toplanacak miktar "Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı" adına orada muhafaza edilecekti. Ayrıca bir konferans düzenlenecekti. Bu konferansa hem Sırat-ı Müstakim yazarlarından hem de önde gelen kişiler davet edilecekti. Ayrıca bu kampanya dâhilinde bir "nüsha-i mümtâze" yayımlayacaklarını duyurmuşlardı. Daha sonra yukarıda zikredilen mektubun metnini köşelerine taşırken en altta da yapılan yardımları gösteren bir bölüm oluşturulmuştu. Bu bölümde yapılan yardımın kuruş ve

para olarak miktarı ve kim tarafından yapıldığı belirtilmekteydi. En alta da o güne kadar toplanan miktarın yekûnu yer almaktaydı. Toplam miktar, yeni sayılarda her yeni yardım eklenerek güncellenecekti. İlk yardım, 240 kuruş 50 para tutarında olup, Beşiktaş'ta bulunan bir Müslüman okulu tarafından gönderilmiştir ("Türkistan'da Sefalet", *SM*, cilt: 5, adet: 125, s. 328).

Sırat-ı Müstakim'in 2 Şubat 1911 tarihli bir sonraki sayısında "Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı" başlığı altındaki haberde, öncelikle bölgede yaşanan sıkıntılar tekrarlanmaktaydı. Devamında bölgedeki insanların sefalet içinde olduğu ve Rusya hükümetinin felaketzedelere yardım etmek için gayret gösterdiği fakat bir türlü bölgedeki sefaletinin giderilemediği belirtilmekteydi. Aslında hem yaşanan sefaletin büyüklüğü hem de Rus hükümetinin fedakârlığının vurgulanması aynı zamanda Osmanlı Devleti ve kamuoyunun da fedakârca davranmasını teşvik etmek için özellikle vurgulanmaktaydı. Fakat bu vurgudan sonra "Salîb-i Ahmer Cem'iyeti (Kızılhaç) on beş bin ruble, iânede bulunmuştur" başlığı altında kaleme alınan on satırlık bir yazı aslında başlattıkları yardım kampanyası için bir türlü bekledikleri yardımı göremedikleri Osmanlı Müslümanlarına bir veryansın niteliğindeydi:

"İkide bir üç yüz milyon İslâm'dan ağız dolusuyla bahseden Dârü'l-Hilâfe Müslümanları, felâket-dîde kardeşleri hakkındaki hissiyyât-ı kalbiyyelerini anlasınlar! Bütün Rusya cem'-i i'ânât ile çalkalanıp durduğu halde Merkez-i Hilâfet'te unutulup gitti bile. Böyle azîm bir felâket karşısında Dârü'l-Hilâfe'de çıkan gündelik gazetelerin ve kāri'lerinin bu kadar lâ-kayd kalmaları, hem ırk ve dindaşlık şöyle dursun; insâniyet nokta-i nazarından bile şâyân-ı muâhezedir. Bâri vilâyâttaki gazeteler iâne defterleri açarak erbâb-ı hamiyyeti teşvîk etsinler."

Kızılhaç'ın bile on beş bin ruble gibi bir bağış yapmasına, her zaman bir İslam dünyasından bahseden hilafetin temsil edildiği bir ülkede birkaç kuruş bile yardımın yapılmaması Sırat-ı Müstakim mecmuası tarafından açık bir şekilde eleştirilmiştir. Diğer taraftan mecmuada, önceki hafta duyurdukları konferans ve özel sayı içinde hazırlıkların devam ettiği belirtilmekte ve özel sayının konferansa yetiştirilmesi için yazarlardan yazılarını göndermeleri istenmekteydi. Ayrıca Sırat-ı Müstakim bu özel sayıda yazılarının bulunmasını istedikleri Halil Halid, Kâmil ve Edhem Nejad beylere de açık davet gönderiyordu. Bundan sonrasında ise yine toplumu yardıma teşvik etmek için Tepedelenlizade Kâmil Bey ve kâhyası Osman Tevfik Efendi tarafından gönderilen bir lira-yı Osmânî ve bir mecidiyenin duyurusu yapılmaktaydı. Yukarıda direk aktarılan metinden de anlaşılacağı üzere Sırat-ı Müstakim, bir hafta önce başlattığı yardım kampanyasına gösterilen ilginin çok az olmasından yakınmaktaydı ("Türkistan'da Sefalet", *SM*, cilt: 5 adet: 126, s. 343).

9 Şubat 1911 tarihinde çıkan yeni nüshada ise sadece yeni yapılan yardımların listesi ve toplamı verilmekteydi: 3675 kuruş, 20 para. Bununla birlikte Kavala'da Dalyanlar Mültezimi Süleyman Sudi'nin on beş Fransız lirası ile Almanya'da bulunup Sırat-ı Müstakim'in geçmiş iki nüshasını okuyan Osmanlı zabitanından on sekizi ve kaldıkları pansiyonun sahibesi tarafından toplam 213 mark, posta yolu ile mecmuanın iane sandığına gönderilmişti. Ayrıca dergi, bunlar adına Mülazım-ı Evvel Yusuf Rıza tarafından yazılan mektubu da yayınlıyordu. Almanya'da bulunan askerlerin bu

konuda duyarlı olmasının, Osmanlı sınırları içinde yaşayanlar için örnek teşkil edeceği düşünülüyordu. Mektubun hemen altında yer alan notta henüz yardım kampanyasından haberdar olmayan vatanseverlerin -daha önce yardım yapanlar için de aynı sıfatı kullanmaktaydı- yapacakları yardımın miktarının isimleriyle birlikte dergide yer alacağı beyan edilerek okuyucular yardıma teşvik etmeye çalışılıyordu ("Türkistan'da Sefalet", *SM*, cilt:5, adet: 126, s. 383-384).

Bu dönemde 1911 Türkistan depreminin halka duyurulması için Kırım Talebe Cemiyeti de faaliyetlerde bulunuyordu. Özellikle 14 Şubat 1911 tarihinde Dilekleraası'ndaki Şark Tiyatrosu'nda düzenlenen konferans, meselenin duyurulması açısından önemli bir çabaydı. Düzenlenen konferansta, sırasıyla Meclis-i Mebusan azasından Mustafa Asım, Darülmuallimin Müdürü Satı Bey, Yusuf Akçura, Hikmet Gazetesi[16] yazarı Hilmi ve Muallim Vahyi beyler söz almışlardır. Konuşmalar arasında bir çocuğun kalpağı ile Gürcü asilzadelerinden Hasan Ali Bey'e veliaht Yusuf İzzet Efendi tarafından verilen bir saat açık arttırma ile satılarak yirmi beş lira elde edilmiştir. Konferanstaki en önemli mesele ise daha önce Sırat-ı Müstakim tarafından da belirtilen İstanbul kamuoyunun meseleye ilgisizliğiydi. Konferansta ilk olarak Mustafa Asım yaşanan sefalete dair bir konuşma yaptıktan sonra, Sati Bey, İslam medeniyetine dair bir sunum yaptı. Daha sonra ise Yusuf Akçura bir nutuk icra etti. Akçura konuşmasında genel olarak Türkistan meselesinin Osmanlı kamuoyunda gereken ilgiyi görmemesi üzerinde durmaktaydı. Akçura daha önce Messina depremi için Osmanlı basınının yaptığı yayınlar, özel sayılar ve hatta Meclis-i Mebusan da afetzedeler için büyük bir yardımın toplandığını hatırlattı. Buna karşılık Türkistan depremi için Sırat-ı Müstakim tarafından başlatılan yardım kampanyasının sadece birkaç küçük grup tarafından dikkate alınmıştı. Akçura özellikle meselenin İstanbul kamuoyu tarafından dikkate alınmamasını eleştirmekte ve "şimdiye kadar İstanbul'un ehl-i kalemi, gazetecileri, muharrirleri, üdebâ ve şuarâsı, hâsılı İstanbul cem'iyetinin efkâr-ı münevvere ashâbı denilen kısmı bu iâneye hemen hemen bîgâne kaldı" diyerek bu konferansa katılanların bile Osmanlı vatandaşları değil, İstanbul'da bulunan Kırımlılar olduğunu belirtmekteydi. Daha sonra "bizim efkâr-ı münevvere" diye söze devam eden Akçura, Osmanlı basını ve kamuoyunun meseleye ilgi göstermemesini eleştirerek "medenî Avrupa varken şark göz atılmaya, düşünülmeye hiç değer mi?" sorusu üzerinden eleştirilerine devam etti. Sonrasında ise sözü Osmanlı şairlerine getiren Akçura, Türkistan depremi hakkında neden suskun kaldıklarını sormaktaydı. Aslında en büyük eleştiriyi daha önce Balıkesir depremzedelerine yardım toplamak için "Verin Zavallılara" şiirini yazan Tevfik Fikret'e yapmaktaydı[17].

Bu konferans, 16 Şubat 1911 tarihinde yayınlanan Sırat-ı Müstakim'in yeni sayısında da ele alınmıştı. Meseleyi ilk olarak Şeyhülislam Musa Kazım'ın Bab-ı Meşihat'te kurulan İane Komisyonu için yayımladığı fetvası ile ele alan mecmua,

[16] Hikmet bazı dönemlerde haftalık, bazı dönemlerde günlük olarak yayınlanmıştır. TDVİA'de yer alan makalede *Hikmet* için gazete tabiri kullanıldığından burada da aynı şekilde anılmıştır (Çetin, 1998, s. 519-520).

[17] Yusuf Akçura ile Tevfik Fikret arasındaki bu diyalog daha önce zikredilen iki makalede etraflıca ele alınmıştır. (Erol, 2018, s. 33-34) ve (Dayanç, 2007, s. 130-137). Bu konferansın metni daha sonra da yayınlanmıştır (*Türkistan Felâketzedeganı Menfaatine Verilen Konferansın Zaptıdır*, 1327).

yardım meselesinin bir "vazîfe-i dîniyye ve insâniyye" olduğu şeyhülislamın kalemi aracılığı ile tekrardan vurguluyor ve bu vesile ile Osmanlı vatandaşlarının yardım kampanyasına katılmasını teşvik etmeye çalışıyordu. Ayrıca "Halîfe-i Zî-şân Efendimiz hazretleri tarafından" kampanyaya yapılan on bin kuruş bağış da açık bir şekilde ilan edilerek sultanın da kampanyayı desteklediği halka duyurulmaktaydı. Daha sonra konferans hakkında bilgi verilerek, Yusuf Akçura'nın yapmış olduğu konuşmayı sütunlarına taşımaktaydı. Bununla birlikte kendilerinin de bir konferans hazırlığı içinde olduğunu açıklayan mecmua, yapılan konferansa ilginin az olmasını eleştirerek konuyu konferansta dile getiren Yusuf Akçura ve Hilmi Beyin sözlerine yer vermiştir. Özellikle Hilmi Bey'in "yedi yüz bini mütecâviz nüfûs-i İslâmiyyesi olan İstanbul'un" tiyatro salonunu tamamen dolduramamasına dair eleştirisinde ne kadar haklı olduğu mecmuada da ifade edilmiştir. Akabinde de iane defterine yapılan yardımların listesi ve gelen mektuplar yayınlanmaktaydı. Bu haftaki iane köşesinde Seniçe Sancağı, Akova Kasabası'nda bulunan 70. Alay'ın 2. Tabur'unda bulunan asker ve memurların gönderdikleri yardımların listesi verilmekteydi (*SM*, cilt: 5, adet: 126, s. 370-374).

Sırat-ı Müstakim tarafından başlatılan yardım kampanyasının yanı sıra, resmi olarak da bir yardım kampanyasının başlatıldığını daha önce ifade etmiştik. Bu yardım kampanyası kapsamında Bab-ı Meşihat Dairesinde bir iane komisyonu teşkil edilmişti. Bu komisyonun ne zaman ve hangi karar ile oluşturulduğuna dair herhangi bir arşiv vesikasına ulaşamadık. Aynı şekilde Sırat-ı Müstakim'in depremin ilk ele alındığı sayısı olan 12 Ocak 1911 tarihli sayısında da bu komisyonun teşkil edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Zaten mecmua da yukarıda bahsettiğimiz üzere olayın daha yeni olduğunu belirtmekte ve Osmanlı basınında olayla ilgili haberlerin bulunmamasından yakınmaktaydı. Osmanlı basını ve kamuoyunda kendisine yer edinmeyen bir olay hakkında resmi makamların bir yardım kampanyası başlatması beklenilemezdi. Fakat mecmuanın iki hafta sonra çıkan 26 Ocak 1911 tarihli sayısında "Son istihbârâtımıza göre Bâb-ı Celîl-i Fetvâ'da Şeyhülislâm Efendi hazretlerinin taht-ı riyâsetlerinde teşekkül edecek bir komisyon-ı mahsûs tarafından felâket-zede kardeşlerimiz için iâne cem'i husûsu tekarrür etmiştir" denilerek bu komisyonun yakın bir tarihte oluşturulduğu ifade edilmekteydi. Diğer taraftan hükümet dairelerinden çıkan ve aşağıda bahsedeceğimiz Mart 1911 tarihli birçok belgede de komisyonun kurulduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerden hareketle komisyonun 12-20 Ocak 1911 tarihleri arasında oluşturulduğunu ifade edebiliriz. ("Türkistan'da Sefalet", *SM*, cilt: 5, adet: 126, s. 328). Diğer taraftan iane komisyonunun kurulmasına dair Şeyhülislam Musa Kazım tarafından bir fetva yayınlanmıştı. Şeyhülislam fetvasına "Her emr-i meşrû' ve ma'kūlü îfâ etmek ve her türlü fenalıktan mücânebet eylemek üzere yek-diğerinize muâvenet ediniz" şeklinde Türkçeye çevirdiği Maide suresinin ikinci ayetinin bir meali ile başlamıştı. Şeyhülislam, yardım meselesinin sadece dini bir görev olmadığını, aynı zamanda "insanların birbirine muâvenete şitâb etmeleri muktezâ-yı tab'-ı insânîdir" diyerek iane toplanmasının insani bir görev de olduğunun altını çizmekteydi. Meselenin hem dini hem de insani boyutunu ele aldıktan sonra "felâket-zedegânın düçâr oldukları âlâm ve ıztırâbâtı mümkün olduğu kadar izâleye medâr olmak ve bu suretle büyük bir vazîfe-i dîniyye ve insâniyye îfâsına mübâşeret

etmiş bulunmak için Dâire-i Meşîhat'te taht-ı riyâset-i âcizîde "Türkistan İâne Komisyonu" nâmıyla bir encümen" oluşturulduğunu duyurmaktaydı[18].

Türkistan İâne Komisyonu adına belirli miktarlar karşılığında biletler basılacaktı. Bu biletlerin basılması işini Tanin Gazetesi imtiyaz sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın üstlenmişti ("Türkistan Felâketi İçin", *SM*, cilt: 5, adet: 128, s. 371). Basılan bu biletlerin miktarı ve âdetine dair arşivlerimizde herhangi bir belge ile karşılaşmadık fakat Bab-ı Meşihat ile diğer resmî kurumlar arasında yapılan resmi yazışmalarda bazı miktarlar söz konusudur. Bu komisyonun faaliyet alanı sadece İstanbul olmayacaktı. Şeyhülislamın fetvasında da ifade edildiği gibi "her vilâyet ve livâ ve kazâda dahi nüvvâb-ı şer'in riyâsetleri tahtında birer iâne komisyonu teşkil" edilecekti. Teşkil edilecek olan bu iane komisyonlarında toplanacak yardımlar Bab-ı Meşihat'te bulunan merkez komisyona gönderilecekti. Bununla birlikte basılacak olan biletlerin bir kısmı da taşrada oluşturulacak olan bu yardım komisyonlarına gönderilecekti. Diğer taraftan şeyhülislam kurulacak olan bu iane komisyonlarında toplanan miktarın güvenli bir şekilde ve peyderpey merkez komisyona gönderilmesinin sağlanması için gerekli telgrafların çekildiğini de ifade ediyordu ("Türkistan Felâketi İçin", *SM*, cilt: 5, adet: 128, s. 371).

Osmanlı arşiv vesikalarından anlaşıldığı üzere, Bab-ı Meşihat'ta kurulan iane komisyonuna Sırat-ı Müstakim kampanyasının aksine halktan ziyade daha çok devlet kurumlarında çalışan memur sınıfı yardımda bulunmuştur. 3 Mart 1911 tarihli sadaretten meşihata yazılan bir belgede, Türkistan felaketzedeleri için daire-i sadarette çalışan memurlar tarafından iane komisyonuna toplam 1321 kuruş yardım toplandığı bildirilmekteydi (COA. Babıali Evrak Odası-3889-291634-1). Aynı kurumlar arasında 8 Mart 1911 tarihli başka bir yazışmada da yine sadarette çalışan memur ve kâtiplerin iane komisyonu adına basılan biletlerden satın aldıkları bildirilmekteydi (COA. Babıali Evrak Odası-3889-291634-2). Belgenin devamında bu miktarın iane komisyonuna irsal edileceği bildirilirken (COA. Babıali Evrak Odası-3889-291634-3), aynı zamanda sadarette toplanan yardımların bir listesi de verilmekteydi. Bu listeye göre sadaret çalışanları arasında 15 adet yüzlük (1500 kuruş), 164 adet yirmilik (3280 kuruş), 120 adet beşlik (600 kuruş) ve 6 adet ellilik (300) olmak üzere 5680 kuruşluk bilet satılmıştı. Bu biletlerin yanında ayrıca 1321 kuruşluk nakdi yardım da eklenince sadaretten Türkistan depremi için yaklaşık beş bin kuruş yardım toplanmıştı (COA. Babıali Evrak Odası-3889-291634-3).

İane komisyonu yurt dışında bulunan Osmanlı sefaretlerine ve şehbenderliklerine de Hariciye Nezareti üzerinden ulaşmaya çalışarak, basılan biletlerin oralarda da satılması ve dolayısıyla felaketzedeler için yardım toplanması için çaba sarf etmiştir. Bu kapsamda 18 Mart 1911 tarihli Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne gönderilen bir yazıda, Meşihat Dairesi'nde Türkistan felaketzedelerine yardım için bastırılan biletlerin Londra Sefaretine gönderildiği bildirilmekteydi. Bakanlık gönderilen bu biletlerin sefaret çalışanlarına duyurularak yardım kampanyasına

[18] Şeyhülislam Musa Kazım'ın fetvası Sırat-ı Müstakim dergisinin 16 Şubat 1911 tarihli sayısında "Türkistan Felâketi İçin" başlığıyla yayınlanmıştı ("Türkistan Felâketi İçin", *SM*, cilt: 5, adet: 128, s. 370-371).

katılmalarının sağlanmasını istiyordu. "Sefaret-i seniyye erkânı tarafından bu emr-ü hayra iştirak edebilecek" çalışanlardan toplanacak yardımların bir pusula ile gönderilmesi buyurulmaktaydı. Ayrıca sefaretin mahiyetinde bulunan şehbenderliklere de bu konunun duyurulmasını istenmekte ve şehbenderliklerin ileri gelenlerinin bu kampanyaya katılması için ricada bulunması emredilmekteydi (COA. Hariciye Sefaret-(3)-650-12-10).

Aynı şekilde Sofya Sefaretine de bir yazı gönderilmek suretiyle, sefaret çalışanları ve sefarete bağlı olan şehbenderliklerde görev yapan veya ileri gelenlerinden yardım kampanyasına katılmaları istenmekteydi. Bu karar sefaret tarafından kendisine bağlı bulunan şehbenderliklere iletilmiştir. Bu kapsamda bakanlığın kararı, 24 Mart 1911 tarihinde Sofya Sefaretinden Vidin, Rusçuk, Varna şehbenderliklerine yazılan resmi yazı ile iletilmiştir[19]. Elçilik konu hakkında şehbenderliği bilgilendirirken "ne miktarda mebla" ile iştirak edilebileceği sorulmakta ve ayrıca toplanılacak olan yardımın bir kıta pusula ile birlikte gönderilmesi istenmekteydi (COA. Hariciye Sefaret-(04)-372-91). Sefaretin gönderdiği bu yardım talebine Vidin Şehbenderliğinden 28 Mart 1911 ve 5 Nisan 1911 tarihli iki belge ile yanıt veriliyordu. 28 Mart 1911 tarihli belgede Türkistan felaketzedeleri için 30 frank bağış yapıldığı elçiliğe bildirilmekteydi (COA. Hariciye Sefaret (04)-624-14-1). 5 Nisan tarihli bir diğer yazıda da yardım kampanyasına 10 frank bağış yapıldığı bilgisi sefarete iletilmekteydi (COA. Hariciye Sefaret-(04)-402-75). 27 Nisan 1911 tarihinde de Sofya Şehbenderliğinden gönderilen cevapta da Türkistan felaketzedelerine 20 frank yardım yapıldığı bilgisi verilmekteydi (COA. Hariciye Sefaret-(04)-852-107-1, 2).

İane komisyonu Hariciye Nezareti aracılığı ile bu şekilde yurt dışında bulunan Osmanlı erkânından yardım toplamaya çalışırken aynı zamanda merkezi kurumlarda çalışan memurları da yardım kampanyasına dâhil etmeye çalışmaktaydı. Fakat burada iane komisyonu farklı bir yöntem izlemekteydi. Komisyon, bu kurumlardan sadece belirsiz bir miktar yardım talep etmemekte aynı zamanda basılan biletlerden farklı miktarlarda kurumlara göndererek gönderilen bu biletlerin memurlara dağıtılarak karşılığının toplanmasını istiyordu. Fakat burada da katılım gönüllülük esasına göreydi. Bu minvalde 8 Mart 1911 tarihinde Masarif-i Umumi Nezareti'nden Eczacı-Dişai ve Kâbile Mektepleri Müdiriyetine, Darül Mağlumat Müdiriyetine, Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektepleri Müdiriyetine, İstanbul Vilayet-i Masarif Müdiriyetine, Darülfünun-u Şahane ve Mekteb-i Mülkiye Müdiriyetine, Müze-i Osmani Müdiriyetine ve Tıp Fakültesi Riyasetine yazılmaktaydı. Eczacı-Dişai ve Kâbile Mektepleri Müdiriyetine gönderilen resmi yazılarda, Türkistan felaketzedeleri için yardım toplanması istenmekteydi. Bununla birlikte bakanlık ne kadar biletin kuruma gönderildiği bilgisini ve toplam miktarı da bildirmekteydi. Buna göre toplam 1625 kuruşluk bilet kuruma gönderilmişti (COA. Maarif Mektubi Kalemi-1168-1). Aynı tarihte bakanlıktan Darül Mağlumat Müdiriyetine gönderilen yazıda toplam 1700 kuruşluk biletin gönderildiği belirtilmekteydi (COA. Maarif Mektubi Kalemi-1168-1).

[19] Vidin Şehbenderliğine gönderilen yazı hakkında (bk. COA. Hariciye Sefaret-(04)-372-91); Rusçuk Şehbenderliğine gönderilen yazı hakkında (bk. COA. Hariciye Sefaret-(04)-627-14-2) ve Varna Şehbenderliği için (bk. COA. Hariciye Sefaret-(04)-852-49-3).

Yine aynı tarihte Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektepleri Müdiriyetine gönderilen belgede 1941 kuruş (COA. Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-1), İstanbul Vilayet-i Masarif Müdiriyetine gönderilen belgede 3311 kuruş (COA. Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-1), Darülfunun-u Şahaneye ve Mekteb-i Mülkiye Müdiriyetine 2865 kuruş (COA. Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-2), Müze-i Osmani Müdüriyetine 1944 kuruş (COA. Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-2) ve son olarak da Tıp Fakültesi Riyasetine 1740 kuruşluk (COA. Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-3) biletin gönderildiği bilgisi verilmekteydi. İsmi geçen kurumlara gönderilen bu biletlerin kurum çalışanlarına tevzi edilmesi ve sonrasında toplanacak miktarın Bab-ı Meşihat'te kurulan komisyona gönderilmesi istenmekteydi. Fakat bu kurumlardan ne kadar miktarın toplandığı ve iane komisyonuna gönderildiği hususunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İane komisyonunun hem İstanbul'da hem de yurt dışında yaşayan Osmanlı vatandaşlarını bu şekilde yardım kampanyasına dâhil etme çabalarının yanında Bab-ı Meşihat, Osmanlı taşrasında da Türkistan felaketzedeleri için yardım toplamaya çalışmaktaydı. Bu kapsamda taşrada oluşturulan komisyonlara verilen desteğin İstanbul kamuoyu ve İstanbul basınına göre daha fazla olduğu Sırat-ı Müstakim'in sütunlarından anlaşılmaktadır. Her ne kadar taşradan yapılan yardımlar konusunda Osmanlı arşivinde bir belge ile karşılaşmasak da Sırat-ı Müstakim'de ki şu satırlar bu desteği göstermesi açısından dikkate değerdir: "Bu hafta aldığımız umûm vilâyât gazeteleri İstanbul matbuatının göstermekten esirgediği hissiyât-ı uhuvveti elden geldiği kadar ibzâl etmişlerdir; bu muhterem rüfekāmıza bütün âlem-i İslâmiyyet ve insâniyyet nâmına teşekkürler ederiz" ("Türkistan Felâket-zedegânına Osmanlı Müslümanlarının Muâveneti", *SM*, cilt: 5, adet: 129, s. 388). Bazı eleştirilere rağmen iane komisyonunun çalışmaları çoğunlukla takdir edilmiştir. Nitekim Sırat-ı Müstakim tarafından Bab-ı Meşihat'e yapılan takdirin bir benzeri Akçura tarafından da yapılmıştır. Yusuf Akçura Bab-ı Meşihat'in hem yurt dışı hem de Osmanlı taşrasındaki faaliyetlerini takdir ederek şu ifadeleri kullanmıştır; "Makām-ı Meşîhat-i Ulyâ-yı İslâmiyye'de bir iâne komisyonu açıldı. Meşîhat'in bu teşebbüsü şâyân-ı tebcîldir. O makāma cidden lâyık bir hiss-i dînî-i uhuvveti izhâr eder ve netâyic-i hayriyyesi ümîd olunur." Fakat hemen sonrasında sözü İstanbul basınına getirerek, onların meseleye ilgisiz kaldığından bahsetmiştir ("Akçuraoğlu Yusuf Bey'in Nutku", *SM*, cilt: 5, adet: 126, s. 372).

Sırat-ı Müstakim ve Yusuf Akçura tarafından İstanbul basını için yapılan bu eleştirilerin büyük haklılık payı vardı. Tarafımızca taranan İstanbul basınında 1911 Türkistan depremi adeta görmezden gelinmiştir diyebiliriz. Zira 1911 Türkistan depremini köşelerine taşıyan gazetelerde de meselenin birkaç satır ile ele alındığını görmekteyiz. İane komisyonu adına basılacak biletleri bastırma işini karşılıksız üstlenen Hüseyin Cahit Yalçın'ın sahibi olduğu Tanin Gazetesi'nde bile bu mesele birkaç satırdan fazla yer işgal edememiştir. 20 Ocak 1911 günü çıkan Tanin Gazetesi'nin ikinci sayfasında yer alan haberde "Paris 17 K. S. Petersburgdan varid olan haberlere nazaran Türkistan'da şiddetli zelzele vukua gelerek birkaç büyük mesakin münhedim olmuş ve ahali havf ve tahditten tecennün derecelerine gelmiştir"

denilmekteydi ("Türkistan'da Zelzele", 20 Ocak 1911, *Tanin,* s. 2). Yine aynı gazetenin 28 Şubat 1911'de çıkan sayısının ikinci sayfasında "Türkistan Feleketzedegani İçin" başlığı altında "Fatih merkez rüştiyesi tarafından Türkistan felaketzedegana iane 504 kuruş cem edildi" denilmekteydi ("Türkistan Feleketzedegani İçin", 28 Ocak 1911, *Tanin,* s. 2). Diğer gazete ve dergilerde çıkan haberlerinde bu minvalde olduğunu dikkate aldığımızda bu konuda İstanbul basını için yapılan eleştirilerin yerinde olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

İstanbul basınının Türkistan depremine karşı takındığı bu tutuma karşılık, Osmanlı kamuoyunun olabildiğince yardım kampanyasına katılmaya çalıştığı, kendisine memleketin çeşitli bölgelerinden gönderilen mektupları yayınlayan Sırat-ı Müstakim'in sayfalarından anlaşılmaktadır. Bu minvalde bakıldığında İane komisyonunda yaklaşık otuz beş bin kuruşluk bir meblağın toplandığı görülmektedir ("Türkistan Felâket-zedegânına Osmanlı Müslümanlarının Muâveneti", *SM,* cilt: 5, adet: 129, s. 388). Sırat-ı Müstakim tarafından yürütülen yardım kampanyası hakkındaki mecmuadaki haberler 1 Haziran 1911'e kadar devam etmiştir. Toplam yardım miktarı konusunda 13 Nisan 1911 tarihinde yapılan haberde, o güne kadar toplam 11832 kuruş 25 para toplandığı belirtilmekteydi ("Asya-yı Vustâ Felâket-zedegânı İâne Defteri", *SM,* cilt: 6, adet: 136, s. 90). Daha sonra 20 Nisan'da yer alan haberde kampanyaya 980 kuruş (*SM*, 20 Nisan 1911, cilt: 6, s. 105) ve 4 Mayıs 1911'de de 366 kuruş daha yardım yapıldığı haberleri yer almaktaydı (*SM*, 4 Mayıs 1911, cilt: 6, s. 366). Konu ile son haber ise 1 Haziran 1911'de sütunlarda kendisine yer edinmişti. Burada da Türkistan için 168 kuruş 10 para yardım gönderildiği belirtilmekteydi (*SM,* 1 Haziran 1911, cilt: 6, s. 194). Bu tarihten sonra ise konu ile ilgili herhangi bir habere yer verilmemiştir. 1911 yılı ocak ayından haziran ayına kadar yaklaşık altı aylık sürenin özellikle ilk üç ayında Türkistan meselesini sürekli Osmanlı kamuoyunda gündeme getirmeye çalışan Sırat-ı Müstakim'in bu meseleye en fazla önem veren ve gündemde tutmaya çalışan kurum olduğunu görmekteyiz.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin de deprem için bir iane komisyonu oluşturduğunu ve bu komisyon aracılığıyla yurtiçinde ve yurtdışında yardım toplamaya yönelik çalışmalar yaptığını ifade etmiştik. Ancak devletin, bilhassa toplumun içinde bulunduğu ekonomik şartlar göz önünde bulundurulduğunda, depremzedeler için yeterli miktarda yardım toplanamamasının nedeni anlaşılabilmektir. Ayrıca son dönemlerde devletin birçok hususta iane komisyonları kurarak, tebaasının yardımına müracaat ettiği gerçeğini de unutmamak gerekir. Bu bağlamda ülkede neredeyse bir yardım kampanyası henüz neticelenmeden, bir diğer yardım kampanyasının başlatıldığını görmekteyiz. Tüm bu hususlar dikkate alındığında, Osmanlı Devleti ve toplumu tarafından kendilerinden çok uzak bir bölgede meydana gelen deprem dolasıyla gerçekleştirilmeye çalışılan yardımların yeterli olmadığını ancak değerli olduğunu söyleyebiliriz. Haziran 1911 tarihi ile Osmanlı basınında kendisine yer edinemeyen Türkistan depremi için Rusya'nın hala birtakım çalışmalar yürüttüğünü görmekteyiz. Nitekim depremin gerçekleşmesinden yaklaşık üç ay sonra K. I. Bogdanovich başkanlığında bir heyet bölgeye incelemeler

yapmak için gönderilmiştir. Rusya Jeoloji Komisyonu (Russian Commission of the Geology Committee) tarafından gönderilen heyetin, 1911 Türkistan depremine dair modern araştırmalara temel oluşturan bilgileri derlediğini ifade edebiliriz (Kulikova vd. 2001, p. 1892).

Çalışmamızda üzerinde kısaca durduğumuz 1909 Messina depremi ile yukarıda ayrıntılı olarak ele almaya gayret ettiğimiz 1911 Türkistan depremi sonrasında, Osmanlı kamuoyunun bu iki felakete yaklaşımı arasında bariz farklılıklar olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu farklılığın sebepleri arasında coğrafi uzaklık, yönetim anlayışındaki değişim süreci ve belki de hepsinden önemlisi Avrupa ile ilişkileri olumlu manada etkileme çabasının bulunduğunu ifade edebiliriz. Netice itibariyle bu iki deprem sonrasında Osmanlı kamuoyundaki algıyı gözlemlediğimizde, Osmanlı kamuoyunun 1911 Türkistan depremine maalesef yeterli ilgiyi göstermediğini söyleyebiliriz.

Extended Abstract

The earthquake occurred in Turkistan on 3 January 1911 was one of the biggest earthquakes in the region. The epicentre of the 8.2 magnitude earthquake on the Chon-Kemin-Chilik fault line is the Zinc Kemin (Great Kemin) region of the city of Çüy, Kyrgyzstan. The earthquake that occurred around 04:26 in the morning was effective in a large area and became one of the biggest earthquakes of the twentieth century. The earthquake caused great destructions in Turkistan geography. Material and moral damages, especially the magnitude and loss of life caused by the earthquake, had a place in the world press and the Ottoman press. However, the fact that the Ottoman press and the public regarded it as the news only from a world caused the reaction of some Turkish intellectuals. This situation was strongly criticized by the prominent figures, such as Yusuf Akçura, of Turkish nationalism, which began to rise in the second half of the nineteenth century. Both the magnitude of the damage caused by the earthquake and the irrelevance of the Ottoman public opinion caused some individuals and institutions to see this issue as a duty. The most important of these was the Sırat-ı Müstakim magazine. After the consciousness that was tried to be created by the magazine, more attention was paid to the issue by the Ottoman press and public. For this reason, the Iane Commission was established in Bab-i Meşihat and a charity campaign was initiated by the state. On the other hand, Sırat-ı Müstakim magazine started an aid campaign. The Iane Commission was trying to collect aid from various government agencies and staff, trying to operate domestically and abroad. Sırat-ı Müstakim magazine was also trying to encourage the society for this aid campaign by publishing a list of donations in the column, stating the issue in its every issue. However, the fact that the aid campaign did not yield a result as expected in the Ottoman society caused the reaction of the Turkist, especially the writers of Sırat-ı Müstakim. Yusuf Akçura was the head of these people. Both Yusuf Akçura and the writers of Sırat-ı Müstakim were heavily criticizing the Ottoman State, which claimed to be a caliphate centre for a Turkish and Muslim country, at a time when even Russia took action to help. On the other hand, despite the intense interest of the Ottoman public opinion after the earthquake that took place in Messina, Italy on 28 December

1909, it was one of the biggest criticisms that this interest was not shown to the ancestor land of Turks. After these criticisms, although the issue took place in some periodicals, it soon lost its news value. However, although Sırat-ı Müstakim tried to keep the issue warm by constantly stating the problems and aid campaign for the earthquake victims in the column, the relief collected by the Iane Commission and Sırat-ı Müstakim did not reach the desired level and the Ottoman society did not seem very eager to help Turkistan despite the rising Turkish nationalism.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv Belgeleri
COA-Babıali Evrak Odası-3889-291634-1
COA- Babıali Evrak Odası-3889-291634-2
COA- Babıali Evrak Odası-3889-291634-3
COA- Babıali Evrak Odası-3889-291634-3
COA-Hariciye Sefaret-(3) 650-12-10
COA- Hariciye Sefaret-(04) 372-91
COA- Hariciye Sefaret-(04) 627-14-2
COA- Hariciye Sefaret-(04) 852-49-3
COA- Hariciye Sefaret-(04) 372-91
COA- Hariciye Sefaret-(04) 624-14-1
COA- Hariciye Sefaret-(04) 402-75
COA- Hariciye Sefaret-(04) 852-107-1 ve 2
COA- Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-1
COA- Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-1
COA- Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-1
COA- Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-1
COA- Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-2
COA- Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-2
COA- Maarif Mektubi Kalemi Tasnifi-1168-39-3
COA, Babıali Evrak Odası-3564-267237-1,2,3,4,5,6,7
COA, Babıali Evrak Odası-3467-260022-1,2
COA, Dahiliye Mektubi-2771-49-1

Gazeteler
Daily Advertiser
Daily Advertiser
Daily Telegraph
El Correo Español
Exeter and Plymouth Gazette
Irish Independent
La Stampa
Northern Star
Sırat-ı Müstakim
The Black Hills Union and Western Stock Review
The Daily Gate City
The Express and Telegraph
The Express and Telegraph
The Waxahachie Daily Light Gazetesi
Weekly Times
Western Mail

Kitap ve Makaleler
Abdrakhmatov, K. E. & vd. (2002). Active Tectonics and Seismic Hazard of the Issyk-Kul Basin in the Kyrgyz Tian-Shan. J. Klerkx & B. Imanackunov (Ed.) *Lake Issyk-Kul: Its Natural Environment, NATO Science Series*: *IV Earth and Environmental Sciences 13* içinde (s. 147-160). doi: https://doi.org/10.1007/978-94-010-0491-6_11.

Alpargu, M. (2008). Osmanlı devleti'nin Türkistan politikası. M. Bıyıklı (Ed.), T*ürk Dış Politikası, Osmanlı Dönemi* içinde (C. I, s. 33-52). İstanbul: Gökkubbe.

Belgelerle Osmanlı-Türkistan ilişkileri (XVI.-XX. Yüzyıllar), (2005), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Budak, M. (1987). *Osmanlı-Özbek siyasi münasebetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Çetin, A. (1998), Hikmet. *İslâm ansiklopedisi* (C. 17, s. 519-520). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dayanç, M. (2007). Balıkesir ile Türkistan'da deprem ve Tevfik Fikret'e sitem. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 123-140.

Delvaux, D. & vd. (2001). Landslides and surface breaks of the 1911 Ms 8.2 kemin earthquake (Kyrgyzstan). *Russian Geology and Geophysics*. 42(10), 1583-1592.

Erol, M. (2018). Bir sözlü tarih metni olarak kıssa-i zelzele ve konusunun Anadolu basınına yansıması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 25-38.

Grassi, F. L. (2014). Bir başka boğazdan: Messina depreminin İstanbul'daki yankısı. *Türk-İtalyan ilişkilerinin az bilinenleri* (Sadriye Güneş, Çev.). İstanbul: Tarihçi Kitapevi, s. 63-79.

Hanioğlu, Ş. (2012). Türkçülük. *İslâm ansiklopedisi (*C. 41, s. 551-555). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kapıcı, Ö. (2006). *Tanzimat yolunda bir Osmanlı Mehmed Said Pertev paşa (1785-1737)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Karadağ Çınar, G. (2011). *Safevî-Özbek siyasi ilişkileri ve Osmanlı'nın tesiri (1524-1630)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Kılıç, R. (1999). Osmanlı-Özbek siyasi ilişkileri (1530-1555). *Türk Kültürü,* XXXVII(437), 523-534, doi: 10.33206/mjss.523155 %U 10.33206/mjss.523155.

Kulikova, G. & vd. (2015). Source process of the 1911 M8.0 chon-kemin earthquake: investigation results by analogue seismic records. *Geophysical Journal International*, 201, 1891-1911. doi: 10.1093/gji/ggv091.

Kutlu, S. (2007). *Milliyetçilik ve emperyalizm yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı devleti*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Landau, J. M. (1995). *Pan-Turkism, from ırredentism to cooperation*. Indiana: Indiana University Press.

Macit, A. (2016). *Şeybani Özbek hanlığı, siyasi, idari, askeri ve iktisadi yapı*. Ankara: Nobel Yayınları.

Mustafa, A. & Akçura Y. & Sati, A. H. (Haz.). (1327). *Türkistan felâketzedeganı menfaatine verilen konferansın zaptıdır*. İstanbul: Kırım Talebe Cemiyeti, Şirket-i Tabiyye. Milli Kütüphane. Nadir Eserler: EHT 1955 A 594.

Özger, Y. (2019). 1894 İstanbul depreminden İzmit'te afet ve kriz yönetimi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 333-346. doi: doi.org/10.14222/Turkiyat4139

Presto, J. (2011). The aesthetics of disaster: blok, Messina, and the decadent sublime. *Slavic Review*, LXX(3), 569-590, doi: 10.5612/slavicreview.70.3.0569.

Report: earthquake science and Hazard in central Asia, conference summary. Overseas Development Institute (Kasım 2016). Londra: *NATO Science Series: IV Earth and Environmental Sciences 13*, p. 147-160.

Saray, M. (2017). *Rus işgali devrinde Osmanlı devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler (1775-1875).* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sarınay, Y. (2012). Turan. *İslâm ansiklopedisi*, (C. 41, s. 407-408.) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

Türe, İ. (Haz.). (2015-2016). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e yakın tarihimizin belgesi 1908-1925 Sebilürreşad mecmuası* (C. V-VI). İstanbul: Bağcılar Belediyesi.

Ürekli, F. & Gündoğdu, R. & Önal, E. F. (2018). *Osmanlı arşiv belgelerinde İstanbul'da afetler*. İstanbul: AFAD.

Yeşil, F. (2012). III. Selim devri siyasi literatürüne bir katkı: yeni bir layiha üzerine notlar. *Belleten*, 76(275), 75-146.